

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ HISTORY AND ETHNOGRAPHY ИСТОРИЯ И ЭТНОГРАФИЯ

ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ*

DOI: 10.57155/NBSQ3989

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ԾՆՆԴՅԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆ ԸՍՏ ԻՐ ԵՂԲՈՐՈՐԴԻ ԳՐԻԳՈՐԻ ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ

Բանալի բառեր՝ Ներսես Շնորհալի, Հռոմկլա, գրիչ, հիշատակարան, Կիլիկիա, Գրիգոր Տղա, Գրիգոր Ապիրատ:

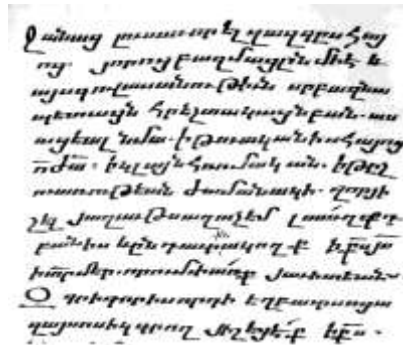
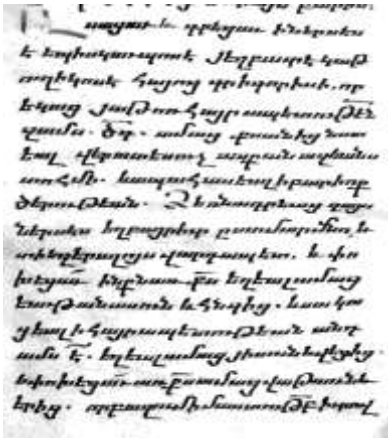
Ներսես Շնորհալու ծննդյան թվականը հայագիտության մեջ մինչև այժմ նշվում է ենթադրաբար, քանի որ ուսումնասիրողներին ուղղակի վկայություն հայտնի չի եղել և այն որոշվել է ըստ հարակից տվյալների՝ 1098-1102 թթ. միջակայքում, առավել հաճախ օգտագործվում է «շուրջ 1100 թ.» ձևակերպումը: Սակայն պահպանվել է նրա եղբորորդի Գրիգորի մի հիշատակարանը, որտեղ նշվում է, թե Շնորհալին քանի տարեկանում է կաթողիկոս դարձել և քանի տարեկանում մահացել, որի շնորհիվ հնարավոր է պարզել նաև վերջինիս ծննդյան թվականը, որը զգալիորեն տարբերվում է ցայժմ շրջանառված ենթադրյալ թվականներից:

1294 թ. Կիրակոս Երեցի ընդօրինակած՝ Ներսես Շնորհալու երկերն ամփոփող «Ժողովածուի» մեջ (ՄՄ 2496), հեղինակի՝ «Տեառն Ներսեսի կաթողիկոսի ասացեալ բանս մախթանաց առ սուրբ հրեշտակս ոտանաւոր չափով» երկի վերջում պահպանվել է հետևյալ ուշագրավ հիշատակարանը՝ «Ասացաւ և գրեցաւ ի Ներսէսէ եպիսկոպոսի եղբաւրէ կաթողիկոսի Հայոց Գրիգորիսի, որ եկաց յաթոռ հայրապետութեանն զամս ԾԳ (53), ամաց քսանից նստեալ վերատեսուչ Ասքանազեանս տոհմի, և ապա հասեալ ի բարիոք ծերութեան, ձեռնադրեաց զայս Ներսէս՝ եղբայր իւր ըստ մարմնո և տիեզերալոյս վարդապետ, և փոխեցաւ ինքն առ Քրիստոս, եղեալ ամաց եաւթանասուն և հինգից: Եւ սա կացեալ ի հայրապետութեան անդ, ամս է (7), եղեալ ամաց յիսուն և վեցից, և փոխեցաւ առ Քրիստոս ամաց վաթսուն և երից, որ բազում իմաստութեամբ իւրով ջանաց լուսաւորել զազգըս Հայոց, յորոց բազմացըն մի է և այս Գովասանութիւն սրբազնապե-

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, պ.գ.դ., karenmatevosian@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ ապրիլի 12, 2023, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ ապրիլի 23, 2023:

տացն հրեշտակացն՝ բան ասացեալ նմա, ի թուականիս Հայոց ՌԺԱ (1162), ի Կլայն Հոռոմական, ի թրշուառութեան ժամանակի, զոր յիշել յաղալթս աղաչեմ լսաղբդ բանիս և ընդաւրինակողք ի Քրիստոս Յիսուս, ի Տէր մեր, որում փառք յաւիտեանս:

Ջրիգորիս որդի եղբար սոցա՝ զայսոսիկ գրող, յիշեցէք ի Քրիստոս»¹ (նկ. 1):

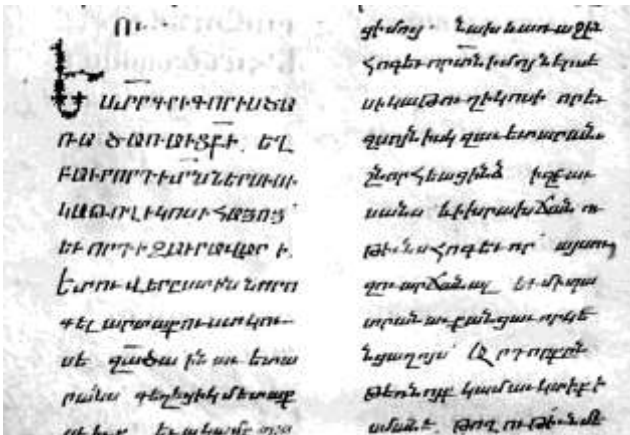
Նկ. 1. Գրիգոր եղբորորդու հիշատակարանը Կիրակոս Երեցի՝ 1294 թ. ընդօրինակմամբ (ՄՄ 2496, ք. 346բ-347ա)

Ինչպես տեսնում ենք, վերջին տողում նշվում է հիշատակարանի հեղինակի անունը, որպես Գրիգոր Գ Պահլավունու (1113-1166) և Ներսես Դ Կլայեցի (1166-1173) կաթողիկոսների եղբորորդի («որդի եղբար սոցա») Գրիգորիս: Ո՛վ է այս Գրիգորիսը կամ Գրիգորը: Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանների Ե-Ժ դարերի հատորում հիշատակարանի առաջին հրատարակիչ Արտաշես Մաթևոսյանն այս մասին ծանոթագրել է՝ «Գրիչ Գրիգորիսը՝ Գրիգոր Տղան է: Շնորհալու եղբոր որդին և նրա հաջորդը (1173-1193): Գրել է կաթողիկոս եղած ժամանակ: Հիշատակարանը դնում ենք հնարավոր վերջին թվականի՝ 1193-ի տակ»²:

¹ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-Ժ դարեր, աշխատասիրությամբ Ա. Մաթևոսյանի, Երևան, 1988, էջ 270: Մատենադարանի ձեռագրերի Մայր ցուցակում հիշատակարանի վերջին տողը՝ հեղինակի անվամբ, առանձնացված է բուն տեխտից և դրված «Յիշատակարան գրութեան ժամանակի» բաժնում (Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Բ, Երևան, 2013, էջ 252-253): Մինչդեռ ձեռագրի գրության ժամանակը 1294 թվականն է, իսկ Շնորհալու եղբորորդի Գրիգորն ապրել է 12-րդ դարում: Այսինքն, դա առնվազն նախագաղափար օրինակի հիշատակարանն է, որը Շնորհալու երկի բնագրի հետ արտագրել է գրիչ Կիրակոս Երեցը: Ձեռագրի նկարագրության մեջ հիշյալ գրության վերջին տողի տեղափոխությամբ հիշատակարանը, փաստորեն, գրկվել է հեղինակի անունից:

² Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-Ժ դարեր, էջ 270:

Մենք այս տեսակետով ենք առաջնորդվել մեր ուսումնասիրության սկզբում, սակայն աշխատանքի ընթացքում, մեր գործընկեր՝ պատմական գիտությունների դոկտոր Ազատ Բոգոսյանը կարծիք հայտնեց, որ հեղինակը կարող է լինել նաև Գրիգոր Գ և Ներսես Շնորհալի կաթողիկոսների Զորավար եղբոր որդին (Գրիգոր Տղան նրանց ավագ եղբայր Վասիլի որդին էր), որը նույնպես Գրիգորիս կամ Գրիգոր անունն էր կրում: Վերջինս ավելի շատ հայտնի է Գրիգոր Ապիրատ անունով և նույնպես կաթողիկոս է եղել (1194-1203 թթ.): Ավելաց-

Նկ. 2. Գրիգոր Ապիրատի ինքնագիր
հիշատակարանը (ՄՄ 311, ք. 219բ)

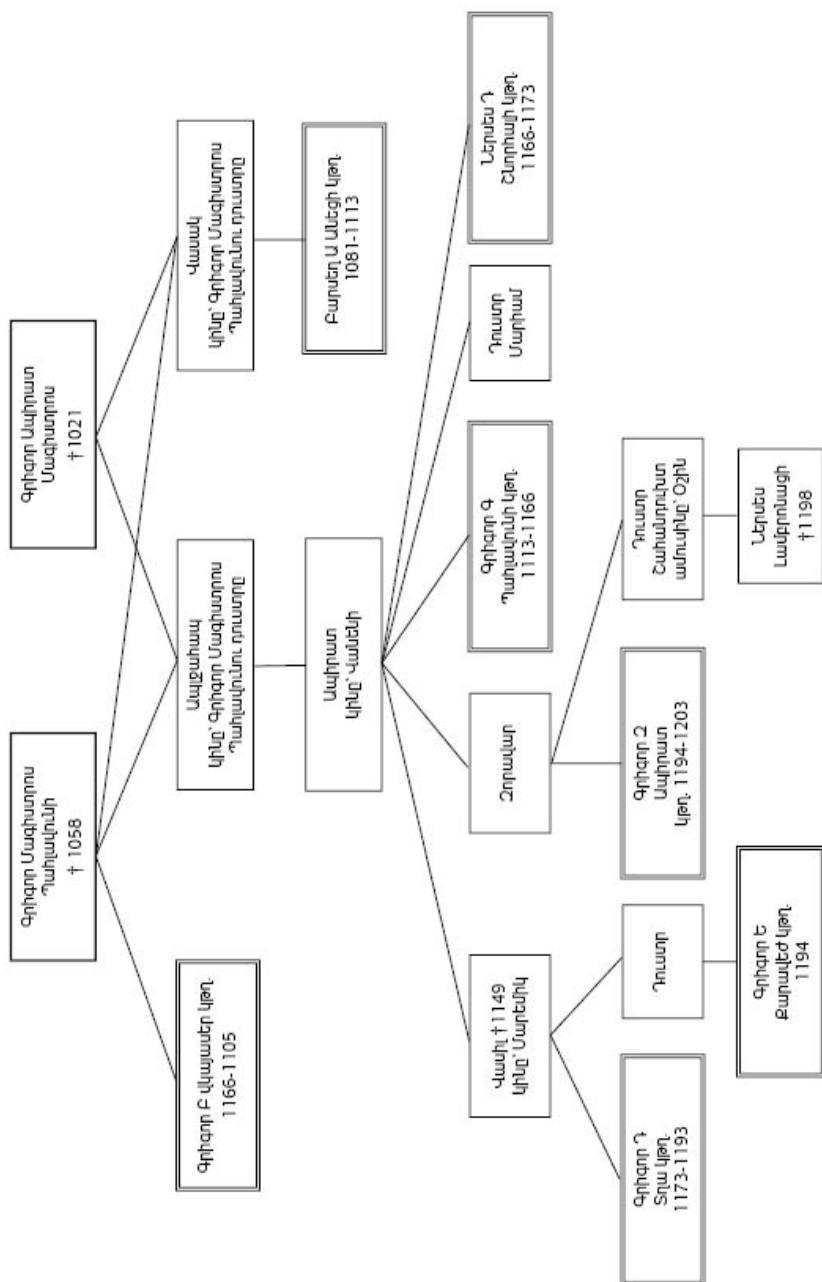
սիսի կաթողիկոսի Հայոց եւ որդի Զաւրավարի... » (Նկ. 2)³: Գրիգոր Ապիրատի խնդրանքով է Շնորհալին 1145 թ. գրել նաև իր «Ողբ եղեսիոյ» հայտնի գործը:

Այսպիսով, հիշատակարանի հեղինակը՝ Ներսես Շնորհալու «եղբորորդի Գրիգորը» կարող էր լինել ինչպես նրա ավագ եղբոր՝ Վասիլի որդի Գրիգոր Տղան, այնպես էլ Զորավար եղբոր որդի Գրիգոր Ապիրատը:

Վերադառնանք մեր բուն խնդրին: Ինչպես նշեցինք, հիշատակարանը՝ բուն մատյանի հետ, ընդօրինակել է Կիրակոս Երեցը 1294 թ.: Հիշատակարանն արժեքավոր է, նախ, որովհետև նրանում նշվում է Ներսես Շնորհալու վերոնշյալ երկի գրություն 1162 թվականը: Բայց ավելի ուշագրավ են Գրիգոր Գ Պահլավունու և Ներսես Շնորհալու աթոռակալության տարիների քանակի և մահվան ժամանակ նրանց տարիքի մասին նշումները, որոնք թույլ են տալիս հաշվարկելու նաև նրանց ծննդյան թվականները: Եվ եթե Գրիգոր Գ Պահլավունու դեպքում այստեղ առանձնապես նորություն չկա, ապա Ներսես Շնորհալու պարագայում տեսնում ենք նրա ծննդյան մասին մինչ այժմ չըջանառված թվականներից զգալիորեն տարբերվող պատկեր:

նենք, որ Գրիգոր Ապիրատը բավական մտերիմ էր Շնորհալու հետ, որը նրան մի գովաբանական չափածո թուղթ է ձոնել (այդ մասին կնշվի ստորև), նաև նվիրել է իրեն պատկանած 1066 թ. մի Ավետարան, որի մեջ Գրիգորն իր ձեռքով հիշատակարան է գրել և որը հասել է մեր օրերը (ՄՄ 311): Ապագա կաթողիկոսի ինքնագիր հիշատակարանի առաջին տողերն են՝ «Ես Տէր Գրիգորիս ծառա ծառայից Քրիստոսի, եղբարորդի Տեառն Ներ-

³ Նույն տեղում, էջ 208:

Նկ. 3. Ներսես Շնորհալու և նրա դարաշրջանի կաթողիկոսների ազգակցությունը (տոհմագրական որոշ հարակից տվյալներ չեն նշված)

Այսպես. ըստ այս հիշատակարանի, Գրիգոր Գ Պահլավունին ամրակալել է «զամս ԾԳ (53)» կաթողիկոս դարձել 20 տարեկանում, մահացել է 75 տարեկանում: Իրականում, եթե նա 20 տարեկանում է ձեռնադրվել (թեպետ այլ աղբյուրներում ավելի ցածր տարիք է նշվում) և 53 տարի ամրակալել, ապա պետք է մահացած լինի (20+53) 72 կամ 73 տարեկանում: Քանի որ կաթողիկոսի մահվան թվականը ստույգ հայտնի է՝ 1166 թ., ուրեմն նա պետք է ծնված լինի 1093 թվականին (1166-73=1093): Սա համապատասխանում է այժմ հայագիտության մեջ ընդունված՝ Գրիգոր Գ Պահլավունու ծննդյան թվականին⁴:

Ներսես Շնորհալուս վերաբերող տվյալներն ըստ հիշատակարանի հետևյալն են՝ 56 տարեկանից ամրակալել է 7 տարի, մահացել 63 տարեկանում: Քանի որ կաթողիկոսի յոթնամյա ամրակալության և մահվան թվականները ստույգ հայտնի են՝ 1166 և 1173 թթ., ուստի նրա ծննդյան թվականն ըստ ամրակալության ժամանակ ունեցած հասակի (1166-56=1110)՝ լինում է 1110 թ. և ըստ մահվան ժամանակի տարիքի (1173-63=1110)՝ նույնպես 1110 թ.:

Մինչդեռ գրականության մեջ մինչև այժմ՝ տարբեր հեղինակների մոտ, որպես Ներսես Շնորհալու ծննդյան թվական ենթադրաբար նշվում են՝ 1098 թ.⁵, «մոտ. 1100 թ.»⁶ (ամենատարածվածը), «շուրջ 1101 թ.»⁷, «1101 կամ 1102»⁸, «1102 թ.»⁹: Ինչպես տեսնում ենք՝ Գրիգոր Տղայի նշած 1110 թվականի համեմատ, տարբերությունը բավականին մեծ է:

Զարմանալի կերպով Ներսես Շնորհալու ծննդյան թվականի մասին Գրիգոր եղբորորդու վերոնշյալ տեղեկությունն ուսումնասիրողներին անձանոթ է մնացել (համենայն դեպս, մեզ չհաջողվեց գրականության մեջ այդպիսի հղում գտնել)¹⁰: Բազմաշնորհ կաթողիկոսի ծննդյան թվականի պարզաբանմանումը

⁴ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 228:

⁵ Ա. Մաղոյան, «Ներսես Շնորհալի», Հայ մշակույթի նշանավոր գործիչները, Երևան, 1976, էջ 256:

⁶ Մաղաֆիա պատրիարք Օրմանեան, Ազգապատում, հ. Ա, Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 1636, «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, էջ 787, Հայոց պատմություն, հ. II, գիրք երկրորդ, Երևան, 2014, էջ 446, Պ. Խաչատրեան, Հայ հին գրականության մատենագիտություն, լրացրեց և խմբագրեց Ա. Բանուկեանը, Երևան, 2016, էջ 418 և այլն:

⁷ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Գ, Երևան, 1970, էջ 98:

⁸ Ներսես Շնորհալի, Տաղեր և գանձեր, աշխատասիրությամբ Ա. Քյոշկերյանի, Երևան, 1978, էջ Ը:

⁹ Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ, Երևան, 1944, էջ 44, Բ. Կյուլեսերեան, Մովս, Մովս-Տյուք եւ Հոռմ-Կլայ: Պատմական եւ տեղագրական ուսումնասիրություն, Վիեննա, 1904, էջ 43, Գ. Մառադեան, Ռ. Պողոսեան, «Ներսես Շնորհալու չափածոյ թուղթ եւ խրատ», Մատենագիրք հայոց, հ. ԻԱ, Ներսես Շնորհալի, գիրք Ա, Երևան, 2018, էջ 459:

¹⁰ Շնորհալու «Բանս մախրամաց առ սուրբ հրեշտակս...» երկի վերջին հրատարակությամբ խմբագիր Գուրգեն Գասպարյանը մեջբերել է հիշատակարանը, մինչև Գրիգորի անվան հի-

համակողմանի քննության նյութ է, որին այստեղ բոլոր մանրամասներով չենք անդրադառնա, սակայն ներկայացնենք վերոնշյալ հիշատակարանի տեղեկությունն արժանահավատությունը ցուցանող ևս մի տեղեկություն:

Ներսես Շնորհալին՝ Գրիգոր Ապիրատին հղած մի փոքրածավալ չափածո թղթում («Առ եղբարորդին իւր Ապիրատն ի Կոստանդինուպոլիս») այսպիսի տողեր ունի՝

**«Ըստ լի ամաց քոց երեսնից,
գրեցան եւ տունքըս գովեստից,
ի հիւանդոտ եւ ցաւալից
անձնէ՛ յաւուրըս քառասնից»¹¹:**

Երկը հրատարակության պատրաստած Գոհար Մուրադյանն ու Ռուզան Պողոսյանն իրավացիորեն նկատում են, թե այստեղ Շնորհալին նշում է, որ Գրիգոր Ապիրատի 30 տարեկան եղած ժամանակ, ինքն այդ չափածո թուղթը գրել է 40 տարեկանում¹²: Բայց քանի որ նրանց համոզմամբ Ներսես Շնորհալին ծնվել է 1102-ին (կարծում են, որ Գրիգոր Ապիրատն էլ՝ 1112-ին), գրում են, որ «բանաստեղծությունը գրուել է 1142 թ.», ավելացնելով, թե «Ալիշանը զարմանալիօրեն» այդ թուղթը թվագրում է 1154-1155 թթ.¹³: Ստորև կտեսնենք, որ Ղևոնդ Ալիշանն ավելի մոտ է եղել իրականությունը:

Եթե մի պահ վերանանք կոնկրետ թվականներից, ապա կարող ենք ասել, որ Ներսես Շնորհալու վերոնշյալ տեղեկությունը հաստատուն վկայություն է այն մասին, որ իր և Գրիգոր Ապիրատի տարիքային տարբերությունն ուղիղ 10 տարի էր: Միաժամանակ այն, որ Ներսեսն իր եղբոր որդուց մեծ էր ընդամենը 10 տարով, նշանակում է, որ՝ ա. չորս եղբայրների շարքում՝ Վասիլ, Զորավար, Գրիգոր, Ներսես (ունեին նաև քույր՝ Մարիամ անունով)¹⁴, Զորավարը վաղ է ամուսնացել ու զավակ ունեցել (առաջնեկը Գրիգոր Ապիրատն էր), բ.՝ Ներսեսը մյուս եղբայրներից բավականին ուշ է ծնվել: Ներսեսն ընտանիքի ամենափոքր երեխան էր, ինչի մասին ինքն էլ է գրում «Վիպասանության» մեջ, եղբայրների և քրոջ անունները տալուց հետո. «Իսկ ես կրտսեր նուաստացեալ, Ներսէս անուն վերասացեալ»¹⁵:

Հատակության տողը, սակայն ուշադրություն է նվիրել միայն չափածո երկի ստեղծման 1162 թվականին (Գ. Գասպարեան, «Հրեշտակապետերի տօնին նուիրուած Ներսէս Շնորհալու ներքողը եւ չափածոյ մաղթամբը», Մատենագիրք հայոց, հ. ԻԱ, էջ 561-562):

¹¹ Մատենագիրք հայոց, հ. ԻԱ, էջ 465:

¹² Նույն տեղում, էջ 459:

¹³ Նույն տեղում: Տե՛ս նաև Ղ. Ալիշան, Շնորհալի եւ պարագայք իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 78:

¹⁴ Ն. Ալիքեան, Ներսես Լամբրոնացի, Վիեննա, 1956, 386:

¹⁵ Մատենագիրք հայոց, հ. ԻԱ, էջ 134:

Յավոք, Գրիգոր Ապիրատի ծննդյան թվականը նույնպես ենթադրական է, սակայն թույլ է տալիս որոշ չափով կողմնորոշվելու: Հստ Մաղաքիա պատրիարք Օրմանյանի՝ Գրիգոր Ապիրատը կաթողիկոս է դարձել 1194 թ.¹⁶ 72 տարեկանում¹⁷: Ստացվում է, որ նա ծնված պիտի լիներ (1194-72) 1122 թ.:

Եթե առաջնորդվենք Ներսես Շնորհալու ծննդյան թվականի շուրջ եղած ենթադրություններով, նկատի ունենալով անգամ ոչ թե վաղ թվականները (1098, 1100, 1101) այն վերին շեմը՝ 1102 թ., որից պիտի հետևի, թե Գրիգոր Ապիրատը ծնվել է 1112 թ., ստացվելու է, որ վերջինս 1194-ին կաթողիկոս պիտի դառնար 82 տարեկանում, որը քիչ հավանական է: Հայտնի է նաև, որ նա մահացել է 1203 թ. (այս հաշվարկի դեպքում՝ 91 տարեկանում):

Մինչդեռ, եթե հիմք ենք ընդունում մեր հիշատակարանի տվյալը, ապա Ներսես Շնորհալու ծննդյան թվականն է 1110-ը, Գրիգոր Ապիրատինը՝ 1120-ը¹⁸, և նա 1194 թ. կաթողիկոս է դարձել 74 տարեկանում, մահացել է 1203 թ. 83 տարեկանում: Կարծում ենք, որ այս հաշվարկն ավելի հիմնավոր է և կարող է լրացվել նաև այլ փաստարկներով:

Սեզ թվում է, որ հիշատակարանի տեղեկությունն արժանահավատ է, քանի որ հեղինակը (Գրիգոր Տղան կամ Գրիգոր Ապիրատը) ոչ միայն Ներսես Շնորհալու եղբորորդին էր, այլև որպես կաթողիկոս նրա հաջորդը, ուստի քաջածանոթ պիտի լիներ նրա կյանքի ու գործունեության ժամանակահատվածներին և թվականներին (թե քանի՞ տարեկանում է կաթողիկոս դարձել, որքա՞ն ժամանակ աթոռակալել և քանի՞ տարեկանում մահացել):

Այսպիսով, Գրիգոր եղբորորդու հիշատակարանում Ներսես Շնորհալու մասին ասվածը՝ «եւ սա կացեալ ի հայրապետութեան անդ, ամս է (7), եղեալ ամաց յիսուն և վեցից, և փոխեցաւ առ Քրիստոս ամաց վաթսուն և երից», վկայում է, որ 1173-ին 63 տարեկանում մահացած Ներսես Շնորհալին ծնվել է 1110 թվականին:

Իսկ թե ինչու է գրականության մեջ այդքան լայնորեն շրջանառվել Ներսես Շնորհալու ծննդյան մասին 1100-1102 թվականների ենթադրությունը, ապա կարծում ենք, դա կապված է հնուց եկող այն մտայնության հետ՝ որ Ներսեսն անպայման պիտի ուղիղ գծով Պահլավունի և կաթողիկոսական այս տոհմի հիմ-

¹⁶ Այդ մասին վկայում է Սմբատ Սպարապետը (նաև այլ աղբյուրներ). «Հայոց ՈսԳ (1194], ի սոյն թովին, եղին հայրապետ գտէր Գրիգորիս զկոչեցեալն Ապիրատ, որ էր որդի Զօրավարին, եղբօր կաթողիկոսացն տէր Գրիգորի եւ տէր Նեսիսի» (Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք, Վենետիկ, 1956, էջ 206):

¹⁷ Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, Բ. Ա., էջ 1767:

¹⁸ Այս հաշվարկով Ներսես Շնորհալու՝ Գրիգոր Ապիրատին հղած չափածո բուլբը գրվել է 1150 թ.:

նադիր Գրիգոր Բ Վկայասերի օրհնությունն ստացած մանուկ լինել, Վկայասերի՝ որը մահացել է 1105 թվականին:

Մասնավորապես, այդպիսի բան ասվում է Ներսես Լամբրոնացու «Գովեստ ներբողական» երկում, որտեղ նա փառաբանում է Ներսես Շնորհալուն, որն իր ուսուցիչն էր և մոր հորեղբայրը¹⁹, և որն էլ նրան քահանա ձեռնադրելու ժամանակ տվել է իր անունը՝ Ներսես: Հայտնի է, որ Լամբրոնացին ինքը կաթողիկոսական աթոռի նկատմամբ լուրջ հավակնություններ ուներ և Պահլավունիների հետ, թեկուզ մորական գծով ազգակցությունը, շատ կարևոր էր նրա համար: Պատահական չէ, որ Լեոն Բ Իշխանին (հետագայում՝ թագավոր) գրած նամակում, որտեղ նշում է, թե իշխանը նույնպես իրեն արժանի է համարել հայրապետութեան պատվին, նա շեշտել է իր տոհմական ծագումը՝ գրելով «ունէաք մարմնական ժառանգակցութիւն ի նոյնն»²⁰, այսինքն, որ ինքն էլ Պահլավունիների հետ նույն ազգակցությունն ունի (նկ. 3):

Վերոնշյալ «Գովեստում», որը փառաբանական ձոն է, նվիրված Ներսես Շնորհալու կյանքին և գործին, Լամբրոնացին գրում է, թե կաթողիկոս Գրիգոր Վկայասերն է Շնորհալուն Ներսես կոչել. «Ներսէս՝ զանուն նախնւոյն կոչէ»²¹, այսինքն, Լուսավորչի տոհմից հայտնի Սուրբ Ներսես Ա Մեծ կաթողիկոսի (նախնու) անունով է նրան անվանել: Ստացվում է, որ Վկայասերը Ներսես Մեծի անունով է կոչել Շնորհալուն, վերջինս էլ այդ անունը տվել կամ փոխանցել է Լամբրոնացուն: Կարծում ենք, որ «Գովեստում» Լամբրոնացին պատկերավոր ոճով հենց այս խորհրդանշական «ժառանգականության» խնդիրն է յուրովի լուծել, ուստի այն չի կարող ուղենիշ ծառայել Ներսես Շնորհալու ծննդյան թվականը որոշելու հարցում: Եթե Վկայասերի հետ Շնորհալու անմիջական առնչությունը, առավել ևս՝ նրանից անվանակոչվելը, իրականություն լինել, ապա հավանաբար Ներսեսն ինքն այդ մասին կգրեր կամ առնվազն կակնարկեր կաթողիկոսական գահակալության ժամանակ արտասանած ընդարձակ ճառում, կամ

¹⁹ Ներսես Լամբրոնացու մայրը՝ Շահանդուխտը, Ներսես Շնորհալու եղբայր Զորավարի դուստրն էր:

²⁰ Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, հ. Ա. էջ 1767:

²¹ «Նախ Գրիգորիս՝ տէր մեր օծեալ,
Վկայասէր անուն կոչեալ...
Ի պատուական սուրբ իւր զարմէ,
զայս հաւազատ եղբայրս ընտրէ,
ի միանձանց սրբոց կոչէ,
դաստիարակ ուսման կարգէ,
Ներսէս զանուն նախնւոյն կոչէ»:

Թուղթ ընդհանրական արարեալ երիցս երանեալ սուրբ հայրապետի մերոյ Ներսիսի Շնորհալույ,
Էջմիածին, 1865, էջ 472, տե՛ս նաև Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 99:

չափաժո պատմություն՝ «Վիպասանություն» մեջ և կամ իր բազմաթիվ թղթերից որևէ մեկում:

Ներսես Շնորհալու ծննդյան թվականի վերաբերյալ ենթադրությունների համար մեկ այլ կողմնորոշիչ է եղել նաև նրա առաջին ստեղծագործություն՝ «Վիպասանություն» գրության թվականը: Այդ չափաժո երկի ամենավերջին տողերում նա նշել է երկն ավարտելու թվականը՝

«Ի հինգ հարիւր թիւ կատարեալ,
 Եւթանասնից ի նոյն յանգեալ,
 Կատարեցաւ բանս չափեալ
 Ի համբակէ նուաստացեալ»²²:

Այսինքն, այստեղ նշվում է 1121 թվականը: Ուսումնասիրողները հավանաբար բնական են համարել, որ իր այս առաջին ստեղծագործությունը Ներսես Շնորհալին կարող էր գրել է շուրջ 21 տարեկանում, դրա համար են որպես ծննդյան թվական առավել հաճախ ենթադրել շուրջ 1100 թվականը:

Բայց եթե ճշմարիտ է Գրիգոր եղբորորդու նշած թվականը, ապա ստացվում է, որ Ներսես Շնորհալին «Վիպասանությունը» գրել է 11 տարեկանում: Առաջին միտքը, որ ծնվում է այսպիսի հավաստումից, այն է, որ դա անհավանական է: Սակայն «Վիպասանություն» վերջաբանում, որտեղ Շնորհալին նշում է իր գրածի ժամանակային ընդգրկման մասին, այսպիսի ուշագրավ արձանագրում է անում՝

«Արդ, առաջին մարդոյն սկսեալ,
 Ուստի բնութիւնս յառաջեալ,
 Զանցեալ նախնիս Հայոց սերեալ,
 Յուցաք բանիւ համառատեալ,
 Մինչեւ ի մերս հասուցեալ,
 Ի մանկական տիս ժամանեալ»²³:

Արդյո՞ք սա ուղղակի վկայություն չէ այն մասին, որ Շնորհալին իր այս երկը գրել է շատ վաղ հասակում²⁴: Իր տարիքի մասին մեկ այլ ակնարկ էլ Շնորհալին ունի «Վիպասանություն» սկզբում.

«Վասն այսորիկ ոչ յիշեցի,

²² Մատենագիրք հայոց, հ. ԻԱ, էջ 137:

²³ Նույն տեղում, էջ 136:

²⁴ Ի դեպ, հնարավոր է, որ հեղինակը «Վիպասանությունը» հետագայում կարող էր վերամշակել:

*Ջանկարութիւնս յամենայնի,
 Զտգիտութիւնս յիմաստ բանի,
 Վասն անկատար հասակի»²⁵:*

Եթե առաջնորդվենք Շնորհալու ծննդյան մասին եղած ենթադրյալ թվականներով (1100-1102), մի՞թե 21, 20 կամ 19 տարեկան մարդն իրեն կհամարեր «անկատար հասակում» գտնվող կամ մանկական տարիքի հասած՝ «ի մանկական տիս ժամանեալ»։ Ներսեսի դեպքում առավել ևս դա անհավանական է, քանի որ նրա ավագ եղբայր Գրիգորն այդ տարիքում արդեն կաթողիկոս էր, ընդ որում, այդ պատճառով վերջինս քննադատության էր արժանացել հատկապես Վասպուրականի հոգևորականության կողմից, որը հենց այդ հիմնավորմամբ հակաթոռ կաթողիկոսություն հաստատեց Աղթամարում։

Ներսես Շնորհալու աստվածաբանական, մեկնողական, գրական, երաժշտական ահռելի ժառանգությունը վկայում է, որ նա բացառիկ օժտվածություն տեր անձնավորություն էր, մտավոր չափազանց բարձր ընդունակություններով, ուստի բոլորովին զարմանալի չպետք է լինի, որ նրան ի վերուստ տրված շնորհը կարող էր այդպիսի գրական դրսևորում ունենալ այդքան վաղ տարիքում։ Թերևս պատահական չէ, որ նա առաջինը լինելով, ստացել է «**Շնորհալի**» մականունը՝ որպես աստվածային շնորհներով լցված մի անձ, և չպետք է բացառել, որ այդ մականունը կրել է դեռևս վաղ հասակից։

Ամփոփենք։ **Գրիգոր եղբորորդու** հիշատակարանում, որը զետեղված է Ներսես Շնորհալու «Բանս մախթանաց առ սուրբ հրեշտակս» երկի վերջում և մեզ է հասել Կիրակոս Երեցի 1294 թ. ընդօրինակությամբ (ՄՄ 2496), նշվում է, որ Շնորհալին կաթողիկոս է դարձել 56 տարեկանում և 7 տարի ավոռակալելուց հետո մահացել 63 տարեկանում։ Ներսես Շնորհալու յոթամյա ավոռակալության և մահվան թվականները ստույգ հայտնի են՝ 1166 թ. կաթողիկոս է օծվել և 1173 թ.՝ մահացել։ Ուստի այդ թվականներից հանելով նրա տարիքի տարիները՝ համապատասխանաբար՝ 56 և 63, ստանում ենք 1110 թ.։ Այսինքն, ըստ հիշատակարանի, **Ներսես Շնորհալին ծնվել է 1110 թվականին**։

Թեև այս հարցի շուրջ հնարավոր են տարակարծություններ, սակայն **Գրիգոր եղբորորդու** հաղորդած տվյալն անկասկած արժանի է գիտական շրջանառության մեջ դրվելու, մանավանդ որ այն ամրապնդվում է լրացուցիչ փաստարկներով։

²⁵ Մատենագիրք հայոց, հ. ԽԱ, էջ 71։

KAREN MATEVOSYAN

**THE DATE OF BIRTH OF CATHOLICOS
NERSĒS SHNORHALI
ACCORDING TO THE COLOPHON OF HIS NEPHEW GRIGOR**

Key words: Nersēs Shnorhali, Hromkla, scribe, colophon, Cilicia, Grigor Tgha, Grigor Apirat.

The date of birth of Catholicos Nersēs Shnorhali (1166–1173) in Armenian studies is placed between 1098 and 1102, since direct evidence has not been known. The most commonly used wording is "around 1100." However, in the "Miscellany" of 1294 (Matenadaran, № 2496, scribe Kirakos) which contains the works of Nersēs Shnorhali, a memorable note of Grigor, the son of Shnorhali's brother, is preserved. It mentions that he became catholicos at the age of 56, occupied the throne for 7 years and died at the age of 63. Since the dates of accession to the throne and death of the Catholicos are known (1166 and 1173 respectively), then the date of his birth upon accession to the throne should be 1110 ($1166 - 56 = 1110$, and based on the year of his death, $1173 - 63 = 1110$). This date differs significantly from those common in literature.

The author of the colophon is either the direct successor of Nersēs Shnorhali – Catholicos Grigor Tgha (1173–1193), the son of Shnorhali's elder brother Vasil, or Catholicos Grigor Apirat (1194–1203), the son of another brother, Zoravar.

КАРЕН МАТЕВОСЯН

**ДАТА РОЖДЕНИЯ КАТОЛИКОСА
НЕРСЕСА ШНОРАЛИ
СОГЛАСНО ПАМЯТНОЙ ЗАПИСИ ЕГО ПЛЕМЯННИКА ГРИГОРА**

Ключевые слова: Нерсес Шнорали, Ромкла, переписчик, памятная запись, Киликия, Григор Тга, Григор Апират.

Дата рождения католикоса Нерсеса Шнорали (1166–1173) в исследованиях до сих пор отмечается в промежутке 1098–1102 гг., так как прямых свидетельств о ней не было. Чаще всего используется формулировка «около 1100 г.». Однако в "Сборнике" 1294 г. (Матенадаран, № 2496, переписчик Киракос), содержащем труды Нерсеса Шнорали, сохранилось памятная запись Григора –

сына брата Шнорали, где упоминается, что он стал католикосом в возрасте 56 лет, занимал престол в течение 7 лет и умер в возрасте 63 лет. Поскольку даты вступления на престол и смерти католикоса известны, соответственно – 1166 и 1173 годы, то и дата его рождения по вступлению на престол ($1166-56=1110$) получается 1110 год, а по дате смерти ($1173-63=1110$) тоже 1110 год. Как видим, эта дата существенно отличается от дат, распространенных в литературе до сих пор.

Автором памятной записи является либо непосредственный преемник Нерсеса Шнорали - католикос Григор Тга (1173-1193), сын старшего брата Шнорали – Василия, либо сын другого брата – Зоравара, католикос Григор Апират (1194-1203).